

Valentin Putanec
Mesnička 5
HR-10000 Zagreb

PRIMJERI U HRVATSKOM JEZIKU ZA ETIMOLOŠKI
INICIJALNU METATEZU SONANATA
m (BILABIJAL) I *l* (ALVEOLAR) TE ZA OTPADANJE
NJIHOVO NA POSTKONZONANTSKOM
APSOLUTNOM KRAJU RIJEČI

U članku se pokazuje metateza sonanata *m* i *l* u slučaju s redukcijom vokala, odnosno pojavom reduciranog vokalskog elementa, te ispadanje tih sonanata ako se radi o završnom postkonzonantskom slučaju.

1. Autor je dosad obradio fonetizam stranog *au* (*Filologija* 6, 1970), prijelaz *n* > *nd* (*ib.*), fonetizam *-el-* > *-ol-* (*Filologija* 5, 1967), antroponimne sufikse *-ić* i (strano) *-eo* (*Rad HAZU* 315, 1975), pojavu *-m* > *-n* (u čakavaca, *Filologija* 3, 1962, i 9, 1979), pojavu neetimološkog inicijalnog *h* u standardu (*Hrvatski dijalektološki zbornik* 10, 1997). Ovdje obrađujem inicijalnu metatezu sonanata *m* (bilabijal) i *l* (alveolar) i njihovo otpadanje na apsolutnom postkonzonantskom kraju riječi (tu i tamo i slučaj dentala *n*, u primjeru *krumpir*).

2. Primjeri za taj drugi slučaj (kraj riječi) nisu brojni.

A. Povijesno je najjasniji primjer riječ *žandar*. Riječ je *gendarme* (i tal. *giandarme*) u talijanskom u XVIII. stoljeću zamijenila stariju riječ *carabinieri*. U francuskom je *gendarme* iz 1794. (vrijeme Francuske revolucije, od 1789), a dolazi od *gendarmes* 'oboružani konjanici (vojska)' (usp. Prati, *Vocabolario etimologico italiano*, 481–2). Prema tome, iza 1794. ulazi u Habsburšku monarhiju (i Hrvatsku) i Srbiju taj galicizam pa dobivamo u nas *žandar* (potvrde u AR: Srbija, Boka, Slavonija, Lika), te izvedenice za ženu *žandarica*, hipokoristik *žandarić*, augmentativ *žandarina*, kolektivum *žandarija*, te toponim u Bosni *Žandarska mehana*. Oblik je nastao tako što je postkonzonantski krajnji sonant bio bez vokalskog završetka (reducirani vokalski element bio je preslab da zadrži sonant). Stoga sonant otpada i dobivamo samo oblik *žandar*. Dijalektalno postoji i neobičan slučaj *džandaram* (Dubrovnik, cf. Luka Zore, *Dubrovačke tuđinke*,

236), koji nastaje prema gen. *džandarma* (prema tal. *giandarme*) > nominativ *džandaram*.

B. Drugi je slučaj, povijesno također jasan, krušarice *krumpir* (postoje i oblici *krompir*, *krumpijer*). Ta je krušarica uvedena u Europu iz Amerike iza 1492, a u Njemačkoj tek u XVIII. st. označena je prijenosom s druge krušarice (*Helianthus tuberosus*) na značenje za 'Kartoffel' (usp. Weigand–Hirt, 775). U nas postoje izvedenice za izjelicu (*krumpiraš*), augmentativ *krumpirina*, nasad *krumpirište*. Riječ u nas dolazi prema njem. *Grundbirne* (upravo: 'kruška koja raste u zemlji') tako što je postkonzonantski sonant *n* bio bez punog vokalskog elementa (reducirani vokalski element bio je preslab da se zadrži). Stoga sonant otpada i dobivamo samo *krumpir*.

C. Ovamo bih ja stavio i slučaj sanktorema *sv. Anselmo* kao osnovu za izvođenje toponima *Ozalj*. U Ozlju je zaštitnik župe sv. Vid. No prije toga sveca morala je postojati (u dvorcu?) i neka crkva posvećena sv. Anzelmumu. To je svetac koji ide u grupu ninskih starohrvatskih svetaca Anzelma, Ambrozija i Marcele Nerge (ta zadnja svetica donesena je u Ninu u XVI. st. nakon likvidacije »bazilijanskog« samostana u Ljubljju [= Ljubač] kraj Nina). Trebalo bi izvoditi: *Anselmo* > (distantna disimilacija, otpada *m*) *Ansel > (nestao sonant *n* prema *l*) *Asel > (kratko *a* > *o*) *Osel, deklinacija *Osel*, gen. *Osla* > (asimilacija) *Ozla* > (nominativ) *Ozal* > (prema adjektivima na *-j*) > *Ozalj*. Fonetski mi potpuno ispravno od sanktorema *Anselmus* dolazi toponim *Ozalj*.

D. Ovamo bih ja stavio i neobičan slučaj u našim dijalektima gdje prema praslav. *esmb (= *jesam*) u kajkavskom imamo *jes* (= *jesam*). U kajkavskom završetku otpada *m* jer reducirani vokalski element nije u stanju da zadrži sonant. Odatle u dijalektu *jes*.

3. Primjera za drugi slučaj (inicijalni slog, redukcija vokalskog elementa) ima u našem jeziku zaista mnogo. Generalno je pravilo: ako se u početnom slogu javi redukcija vokala, može doći do metateze. Navodim samo najpoznatije primjere koje nalazimo u literaturi.

A. Latinska riječ *modiolus* upravo je deminutiv, sa značenjem u klasičnom latinskom 'mjerica, čaša, kupica, glavčina kotača (u kola)', prema lat. *modius* 'mjera'. U nas se nalazi sva sila refleksa od te latinske riječi. Vladimir Mažuranić u *Prinosima* navodi: *mžul*, *mžuo*, *mozul* (AR: *možul*), s metatezom *žmul*, *žmuljić*, te čak sa *ž* > *č* *čmula* i *čmulica*, sve sa značenjem 'čaša, kupica'. Oblici sa *mž-* i *žm-* nastali su reduciranjem vokala u slogu *mod-* u latinskom, odnosno u starodalmatskom originalu, te u slučaju *žm-* i metatezom sonanta.

B. Drugi je slučaj koji navodimo toponim *Žman*, za selo na Dugom (= Velom) otoku u Dalmaciji. Petar Skok majstorski je dokazao (*Slavenstvo i romanstvo* 1, 117–119) da se taj toponim ne može izvoditi prema lat. *Geminianus* (*k*, *g* u prvo se vrijeme doseljenja Hrvata ne mijenja u *č*, *ž* nego ostaje: lat. *cimike* > hrv. *kimak* [Dubrovnik], lat. *Geminianus* > [Dubrovnik, Gruž] *Giman*). U latinskim je ispravama za *Žman* potvrda *Mečano* (1260) pa to dokazuje da je *ž* od *dž*. Treći je

dokaz u tome što u XV. st. imamo za toponim potvrdu *mžanski* (*crkva mžanska*), pa kako je selo *Žman* sredina između sela Sali i Luke, toponim izvodi od lat. *medianus*. Odatle valja zaključiti da oblici sa *mž-* i *žm-* u tom toponimu nastaju reduciranjem vokala *e* u početnom *med-* (usp. potvrdu *Mečano*) u latinskom i starodalmatskom originalu, a slučaj *žm-* nastaje i metatezom sonanta. Naziv je iz vremena kad se na Dugom otoku nalaze samo stari Romani. Slaveni su došli poslije i preuzimaju romanski naziv.

C. Ovamo bi išao i slučaj naprave *šmur* 'korito za prijenos žbuke (Split)', koji P. Skok ispravo izvodi iz lat. *missorium* (Walde–Hoffmann II, 98, s.v. *mitto*; značenje 'Schüssel = zdjela', cf. i REW, s.v. *missorium*; tu se spominje sa *i > b masar* [za P. Skoka furlanizam, cf. ERHS 2,381] 'kuhinjski pribor'). Izvoditi valja ovako: lat. *missorium* > *mьšur > (metateza) *šmur*. AR donosi i asimilaciju po zvučnosti *šm-* > *žm-*, *žmur*.

D. Ostale primjere za tu inicijalnu metatezu ne ćemo navoditi. Svaki put kada se sretnemo s grupom *šm-* (i *žm-*) moramo pomisliti ne radi li se o etimološki provjerenoj metatezi te inicijalne grupe. Ta činjenica može nas navesti na pravu etimologiju dotičnog leksema. Upozoravamo da je ta pojava svejezična, a ide i u sveslavensko vrijeme: to je slučaj riječi *žlica*, koja se javlja i oblikom *lažica* (i češki *lžice*), u Kosmetu *ložica*, s vokalizacijom za *l̥ > o* (od XV. st.) *ožica* (usp. naziv mjeseca *ožužak* = *lažuj*, sigurno prema *laž < *l̥žv*). Za sve usp. i ERHS 3,683. Uspoređivanje s lat. *ligula* 'žlica' nije potrebno izostavljati jer je i pojam i predmet iz prvog doba života u Indoevropljana.

4. Ovdje smo prikazali metatezu sonanata *m* i *l* u slučaju kad se uslijed redukcije vokala, odnosno pojavom reduciranog vokalskog elementa, dolazi do metateze tih sonanata, odnosno do njihova ispadanja ako se radi o završnom postkonzonantskom slučaju. U naslovu je označeno da se radi o primjerima koji se nalaze danas u hrvatskom jeziku, no ta se pojava javlja u svim jezičnim sistemima, naročito u Slavena, pa se to u tom smislu ima i razumjeti.

Literatura

- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb : JAZU, 1880–1976.
Mažuranić, Vladimir. 1908–23. *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*. Zagreb : JAZU.
Prati, A. 1951. *Vocabolario etimologico italiano*. Firenze.
Putanec, Valentin. 1991. Kožičićevi glagoljski kalendari (Oficij B.D.M. 1530, Misal harvatski 1531). *Zbornik radova o Šimunu Kožičiću Benji*. Zagreb.
REW = W. Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neubearbeitete Auflage. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1935. (Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher, III/3)
Skok, Petar. 1950. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*. Zagreb.

- Skok, Petar. 1971–74. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva: A–J. Knjiga druga: K–poni¹. Knjiga treća: poni²–Ž. Knjiga četvrta: kazala. Uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (Drugo izdanje: 1988, JAZU i Globus)
- Walde, A., J.B. Hofmann. 1938. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Weigand, Fr.L.K., H. Hirt. 1909, 1968. *Deutsches Wörterbuch*. Giessen.
- Zore, Luka. *Dubrovačke tuđinke*. Beograd 1895. (*Spomenik SANU*, 26)

Exemplification dans le croate pour la métathèse étymologique initiale des sonnantes *m* (bilabiale) et *l* (alvéolaire) et pour leur réduction à la fin absolue postconsonantique des mots

Résumé

1°. Les exemples pour le cas nro 2 sont: *žandar* < *gendarme* (1794, en France), *krompir* (aussi: *krompir*, *krumpijer*) < all. *Grundbirne* (18ème s.), le toponyme *Ozalj* < s. *Anselmus*, dialectalement *jes* < *jesmь (en štokavien *jesam*).

2°. Pour le premier cas les exemples sont les suivants:

a. lat. *modiolus* donne *mžul*, *žmul*, *žmuljić*, *čmul*, *čmulica* «le verre (à boire)».

b. un toponyme à Veli otok (Dalmatie) est dit *Žman*, historiquement *crkva mžanska* (d'où *Mžan*) < lat. *medianus*.

c. lat. *missorium* donne les formes croates *šmur* (Split) «écuelle», aussi *žmur*.

3°. L'auteur constate que presque toujours quand on trouve les mots à *šm-* (ou même *žm-*) on peut penser qu'il s'agit étymologiquement d'une métathèse qui provient d'une réduction vocalique de la syllabe initiale. Le phénomène est pan-glottique, surtout en slave: le lat. *ligula* a donné sa forme parallèle *žlica* (< **l̥žica*). S'il n'y a pas de la réduction, on trouve la forme *lažica*, en štokavien aussi (*l̥* > *o*) *ožica*.

Ključne riječi: hrvatski jezik, povijest hrvatskoga jezika, metateza
Key words: Croatian, history of Croatian, methatesis